

EKOLOGIYALIQ MASHQALALARDI SHESHIWDE XALIQ ARALIQ SHERIKLIK

Tursinbaev Muxamedali Baxitbay uli

Tariyx fakulteti 2-kurs magistranti,
Berdaq atındağı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti

Annotaciya. Insan turmıs iskerligi ushın qolaylı ekologiyalıq shárt-sharayat jaratıw, adamlardıń turmıslıq mápleri - salamatlıǵın támiyinlew, turaqlı ekologiyalıq jaǵdaydı payda etiw búgingi kúnniń eń aktual wazıypalarınan biri bolıp tabıladı. Keyingi jıllarda respublikamızda qorshaǵan ortalıqtı qorgaw salasında júdá kóp ilajlar ámelge asırıldı. Ásirese, mámleketimiz gárezsizlikke eriskennen keyin respublika húkimeti qorshaǵan ortalıqtı qorgaw, tábiyiy resurslardan aqılǵa say paydalanıw, bul boyınsha shet el mámleketler, shólkemler, awqamlar menen bekkem baylanıs ornatiw, olar menen ajıralmas sheriklikti kúsheytiw máselelerine bólek áhmiyet berip kelmekte. Sol sebepli usı maqalanıń tıp maqseti ámeldegi ekologiyalıq mashqalalardı sheshiwde xalıq aralıq sheriklikti ámelge asırıwdıń áhmiyetin kórsetiwden ibarat.

Tayansh sózler: ekologiya, qorshaǵan ortalıq, qawipsizlik, hújjetler, xalıq aralıq sheriklik.

Ekologiyalıq máseleler qatarına ıqlımniń ózgeriwi, tábiyiy resurslardıń azayıp ketiwi, túrli keselliklerdiń payda bolıwı, mawsimlerdiń ózgerip barıwı sıyaqlılar kiredi, bul óz gezeginde mámleketimizge unamsız aqıbetler alıp kelmekte. Átirap tábiyiy ortalıqtı pataslandırıw, tábiyiy resurslardı isten shıǵarıw, ekosistemadaǵı ekologiyalıq baylanıslardı buzıw global mashqala bolıp qaldı [5]. Házirgi waqıtta dúnyanıń qaysı bir regionın alıp qaramayıq, insannıń ómiri ushın úlken qawıp tuwdırıp atırǵan ekologiyalıq jaǵdaydı jónge salıw sıyaqlı salmaqlı máseleler óz sheshimin kútip turǵanlıǵınıń guwası bólamız.

Ózbekstan Respublikasınıń Prezidenti Shavkat Mirziyoyev házirgi sharayatta barlıq social, ekonomikalıq, huqıqıy, ekologiyalıq hám geografiyalıq ayrıqshalıqlardı inabatqa alıp, mámleketimizde ekologiyalıq qawipsizlikti támiyinlewdiń tiykarǵı baǵdarların belgilep berdi. Olar sözinde hawa hám suw ortalıǵına bolatuǵın zıyanlı tásirlerdi kemeytiw, sanaat kárxanalarında zamanagóy tazalaw qurılmaların ornatiw, ámeldegi jer hám qazılma baylıqlarınan aqılǵa say paydalanıw, janlı tábiyaat genofondın saqlap qalıw, qala hám awıllarda xalıq ushın qolay sháràyat jaratıw, jáhán

jámiyetshiligi itibarın regionnıń ekologiyalıq máselelerine qaratıw sıyaqlı aktual máseleler kiretuǵın aytıp ótti.

Sol máseleni esapqa alǵan halda, Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesiniń 2013-jıl 27-maydaǵı 142-sanlı sheshimine tiykarlanıp «2013-2017-jıllarda Ózbekstan Respublikasında átirap -ortalıq qáwipsizligi boyınsha háreketler Programması» qabıl etilgenligin atap ótiw kerek [2].

Bul Programmanı orınlaw tómendegi bes tiykarǵı jónelisler boyınsha ámelge asırıladi:

- xalıq hám mámleket ushın jasaw ortalıǵı hám ekologiyalıq qawipsizlik dárejesiniń kepillik berilgen hám qolay shárt-shárayatların jaratıw;

-ekonomika tarmaqların ekologizaciyalastırıw, texnologiyalıq processlerdi hám tábiyaattı qorgaw iskerligin jetilistiriw;

- átirap-ortalıqtıń islep shıǵarıw hám xojalıq iskerligi shıǵındıları menen pataslanıwınıń aldın alıw;

- átirap tábiyyi ortalıq qawipsizligi hám tábiyattan paydalanıw, ekologiyalıq tálim hám turaqlı rawajlanıw maqsetlerindeki bilimlendiriw tarawında tábiyattı qorgaw nizamshılıǵın hám normativ-stilistik bazanı rawajlandırıw;

- tábiyaattı qorgaw iskerligin jetilistiriw hám tábiyyi ortalıqtı transshegaralıq pataslanıwınıń aldın alıw boyınsha regionlıq hám xalıq aralıq sheriklikti rawajlandırıw.

Sonıń menen birge, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Ekologiya hám átirap -ortalıqtı qorgaw salasında mámleket basqarıwı sistemasın jetilistiriw boyınsha qosımsha ilajlar tuwrısında” 2018-jıl 3-oktyabrdagi PQ-3956 -sanlı sheshimi qabıllandı [1].

Usı qararlar Ózbekstan respublikasınıń ekologiyalıq máselelerin jónge salıwǵa erisiwge qaratılǵan zárúr ilajlardı ámelge asırıwǵa hám orın alǵan mashqalalardı sheshiwde xalıq aralıq sheriklikke shaqırıwǵa qaratılǵan.

Ózbekstan ǵárezsiz mámleket retinde ámeldegi ekologiyalıq mashqalalardı saplastırıwda kóplegen abıraylı mámleketler menen bir qatar konvensiyalarǵa qosılǵan, olar menen tiyisli shártnama, pitim hám kelisimler dúzgen.

Íqlımınıń ózgeriwi boyınsha konvensiya (1993-jıl 14-may), Biologiyalıq túrlilikti támiyinlew boyınsha konvensiya (1996 -jıl 7-may), Qawipli shıǵındılardıń shegaradan alıp o‘tiliwin baqlaw boyınsha Bazel konvensiyasi (1996 -jıl 7-may), Jerlerdiń shólge aylanıp qalıwına qarsı gúres boyınsha konvensiya (1995-jıl 13-oktyabr) lar usılardan bolıp tabıladı.

Tábiyattı qorgaw mámleket komiteti bul konvensiyalarda qabıl etilgen minnetlemelerin orınlaw boyınsha qatar ámeliy sharalardı ko‘rmekte. Atap aytqanda, atmosfera hawasın, ozon qatlamın qorgaw boyınsha vena konvensiyasi hám Monreal

protokolı sheńberinde ozon qatlamın jemiretuǵın elementler inventarizaciyası ótkerilip, milliy háreket programması tayarlanıp atır. Bul programma tiykarında biologiyalıq túrlilikti saqlaw boyınsha barlıq ilajlar Oraylıq Aziya respublikaları menen sheriklikte ámelge asırıladı. Sonıń menen birge, átirap -ortalıqtı qorǵaw hám tábiyiy resurslardan paydalanıw salasında Turkiya Respublikası (1996 -jıl 8-may) hám Qıtay Xalıq Respublikası (1997-jıl 11-dekabr) menen óz-ara sheriklik pitimlerin dúzgen [4, 123].

Tábiyaattı qorǵaw mámleketlik komiteti Mámleketler ara ekologiyalıq keńes (MEK) dıń aktiv qatnasshısı esaplanadı. MEK ishengennen berli segiz ret sessiya (3-sessiya 1993-jıl may ayında Tashkentte) ótkerilip, olarda ekologiya salasında qatnasıw mámleketler óz-ara sherikliginiń aktual máseleleri talqılandı, qatar pitimlerge qol qoyılıp, qaǵıydalar islep shıǵıldı. GMDA sheńberinde de átirap-ortalıqtı qorǵaw boyınsha Qazaqstan, Qırǵızstan, Tájikstan, Turkmenstan, Gruziya mámleketleri menen óz-ara sheriklik pitimleri imzalanǵan.

Xalıq aralıq ekologiya mashqalası retinde Aral mashqalası bólek áhmiyetke iye. Sonlıqtan, ekologiyalıq jaǵdaylar, átirap -ortalıq qáwipsizligi shegara bilmeydi. Ásirese, biziń regiondaǵı mámleketler barlıq ekologiyalıq mashqalalardı birgelikte, sheriklikte sheshiwleri zárúr. Sebebi, olar bir dáryadan suw ishedı, bir hawadan nápes aladı, bir jerde jasaydı. Sol sebepli de átirap -ortalıqtı qorǵaw boyınsha xalıq aralıq sheriklik respublikamız sırtqı siyasatınıń tiykarǵı baǵdarlarınan birine aynalǵan. Xalıq aralıq sheriklikke tiykarlanıp Aral hawızindegi ekologiyalıq jaǵdaynı jaqsılaw, ósimlik hám haywanat dúnyası genetikalıq fondın saqlap qalıw, jer, suw, atmosfera hawası pataslanıwınıń aldın alıw, tábiyiy resurslardan aqılǵa say paydalanıw sheńberinde alıp barılmaqta.

Sol sebepli de Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 jıl 23 sentyabrde BMSH Bas Assambleyasınıń 75-sessiyasındaǵı sóylewinde global ıqlım ózgerisleri hám Aralboyı aymaǵındaǵı jaǵdayǵa toqtalıp ótken edi. Ol óz sóylewinde «Itibarińızdı taǵı bir ret Aral teńizi qurıwınıń aqıbetlerine qaratpaqshıman. Aralboyı aymaǵı ekologiyalıq baxıtsızlıqtıń orayına aylandı. Biz ámeldegi jaǵdaydı jaqsılaw ushın bul jerde eki million gektar jańa ósimlik maydanları hám terekzarlar jaratıw, topıraq qatlamın qalıplestiriw boyınsha úlken islerdi ámelge asırmaqtaımız. Mámleketimiz ǵayratı menen Aralboyı regionı ushın Birlesken Milletler Shólkeminiń insan qawipsizligi boyınsha kóp tárepleme sheriklik trast fondı dúzildi. Úmit etemiz, bul fond salmaqlı ekologiyalıq aymaqta jasap atırǵan xalıqqa ámeliy járdem kórsetiw ushın xalıq aralıq jámiyetshiliktiń tayansh platforması bolıp xızmet etedi. Biz Aralboyı regionın ekologiyalıq innovatsiya hám texnologiyalar aymaǵı dep járiyalaw haqqında Birlesken Milletler Shólkemi Bas Assambleyasınıń arnawlı rezolyutsiyasın qabıllawdı

usınıs etemiz. Bul zárúrli hújjet tastıyqlangán sàneni bolsa Xalıq aralıq ekologiyalıq sistemalardı qorgaw hám qayta tiklew kúni retinde bayramlaw maqsetke muwapiq bolar edi», degen edi Ózbekstan prezidenti [6, 251-255].

Házirgi waqıtta Aral mashqalası tekğana Ózbekstan, bálki dúnya aldında turğan eñ aktual ekologiyalıq mashqala bolıp tabıladı. Sol sebepli bul mäseleni sheshiwde Oraylıq Aziya mámleketleri, basqa shet el mámleketler, keñ jámiyetshilik, túrli shólkemler birgelikte iskerlik kórsetip atır. Sol másele maydanınan 1993-jılda Tashkent hám Qızılorda, 1994-jılda Nókis qalasındağı Oraylıq Aziya mámleketleri basshılarınıń joqarı dárejedegi ushırasıwında Aral teńizin qutqarıw xalıq aralıq fondın hám de Aral teńizi hám Aralboyı regionı máseleleri boyınsha mámleketler ara Keñes dúziw haqqında qarar qabıllandı.

Sol sebepli de Aral hám Aralboyı máselelerin sheshiwde Oraylıq Aziya mámleketleri sheriklikte jumıs alıp barıp atır. AQSh, Yaponiya, GDR, Fransiya hám basqa rawajlangán mámleketler, Birlesken Milletler shólkemi, Jáhán banki hám basqa túrli mámleket hám mámleketlik emes xalıq aralıq shólkemleri bul ásir mashqalasın unamli sheshiwge óz úleslerin qosıp atır.

Juwmaq etip aytqanda, átirap-ortalıq qáwipsizligi hám ekologiyalıq jağdaydı jaqsılaw barlıq mámleketler, xalıq aralıq jámiyetshilikler, húkimetlik emes awqamlar menen sheriklikti keñ jolğa qoyıw arqalı ғana turaqlı ekonomikalıq rawajlanıw, tábiyat resurslarınan nátiyjeli paydalanıw, ekologiyalıq krizistı saplastırıw hám átirap -ortalıqtı qorgaw múmkinshiligine iye bolamız.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2018-yil 3-oktabrdagi PQ-3956-son qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 27-maydagi 142-sonli qarori
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2013. – № 22. – 282-м.
4. Турсунов Х. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. –Т., 1997.
5. Аҳмедов Т. Иқлим ўзгаришлари: дунё ҳамжамияти эътиборида // Жамият. – 2012. – 30 нояб.
6. Шоимов Н.Б. Халқаро экологик хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистоннинг тутган ўрни // Халқаро ҳуқуқий муносабатларда Ўзбекистоннинг ўрни ва роли: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2011. – 22 апр. – Б. 251-255.